

virágózásáról, I. Rákóczi György alatti viszonylagos jólétéről. A 17. század elején Székely Mózes rövid idejű fejedelemségét, az unitáriusok zendülését, a jezsuiták kiűzését Básta kegyetlen megtorlásai követték. De viszontagságos volt Báthori Gábor fejedelemsége többek között Kolozsvárra nézve is. Ezekről olvashatunk a kiadvány I–III. fejezetének írásában, bár a II–III. számú források némileg túllépnek Báthori Gábor idején.

Kolozsvár történetének egyik legszomorúbb szakaszáról beszélnek Linczig János szücsmester, főbíró (1606–1679) történeti feljegyzései, főleg az 1658–1661 közti évekről szólnak. Ebben a rövid időközben háromszor fosztották ki teljesen a várost, tették annyira tönkre, hogy többé egy évszázadig sem tudott lábra állni. A közösség ügyét egyéni érdekei fölé helyező Linczig János feljegyzései, melyek helyenként az önéletírás műfajába hajlanak át, sajátos szint képviselnek az erdélyi emlékiratirodalomban, és helyenként irodalmi értékűek.

Vizaknai Bereck (Briccius) György (1668–1720) Kolozsvár városi orvosának, főbírájának eredeti kéziratból közölt naplója első felében peregrinációs napló; második részében utólagos eseménybeszámoló, a kurucoktól vívott szabadságharc egyik jelentős forrása, mely az 1703 után többször gazdát cserélt városnak az ellenséges csapatok közti őrlődését festi.

Vele csaknem egyező időszakot ölelnek fel az öntudatos unitárius asztalos céhmester, Szakál Ferenc (1657–1726) naplójegyzetei. A kuruc mozgalmaknak Kolozsvárt és közvetlen környékét érintő mozzanatai állnak érdeklődése középpontjában, főleg olyanok, melyekben maga is részes volt. A történetek valóságáról meggyőződve tájékoztat, mindig igazmondásra törekedve. Sok mindentől, néha lényeges eseményekről nem ír, ellentétben kortársával, Czegei Wass Györggyel. Kettőjük naplója mintegy kiegészíti egymást. Nem is nagyon érthető, Pataki miért hagyta ki az ő munkáját, amikor pedig a kiadvány szavai szerint „együttesen adják pontos eseménykrónikáját a Kolozsváron 1700 és 1704 között történeteknek”.

A forrászövegeket a sajtó alá rendező bő jegyzetapparátussal látta el. Minden szükséges tájékoztatás megtalálható benne. A helyenkénti latin passzusokat magyar fordításban olvashatjuk, de az eredeti szövegeket megtaláljuk a jegyzetben. Figyelemre méltóak főleg Vizaknai Bereck György versrészei, melyeket Tóth István kitűnően ültetett át magyarra. Jó ötlet volt az időrendi áttekintés megszerkesztése az 1177 körüli évektől 1720-ig. Talán a szó- és kifejezésjegyzéket kellett volna még gazdagabbá tenni.

Vajon sikerül-e a Kriterion Kiadónak továbbhaladnia azon a csapáson, melyet a Ceausescu rendszer ütvestőjében ezzel a kiadványával vágott?

VARGA IMRE

Fejezetek az ELTE történetéből. 11–12. köt. Zsoldos Attila: *Matricula Universitatis Tyrnaviensis 1635–1701*. Budapest, 1990. ELTE. — Bíró Judit: *Magántanárok a pesti Tudományegyetemen 1848–1952*. Budapest, 1990. ELTE.

Az egyetemtörténet kutatása rendkívül háttérbe szorult az utóbbi fél évszázadban Magyarországon. Míg a nyugat-európai egyetemek mindig is nagy gondot fordítottak intézményük múltjának tudományos igényű föltárására, hajdan élt nevesebb professzorai életművének megismertetésére és terjesztésére, addig hazánkban az 1940-es évektől a kötelező, általában meglehetősen alacsony színvonalú évfordulós megemlékezéseken, valamint az egyetemi „haladó mozgalmak” — jelentőségüket messze meghaladó — bemutatásán-értékelésén kívül alig-alig jelent meg valóban szak szerű, eredeti források tanulmányozásán alapuló, adataiban megbízható egyetemtörténeti munka.

Abban, hogy a ritkán használt levéltári forrásokon túl még napjainkban is a jó fél évszázada, akkor viszont tényleg neves történészek által, írt kézikönyvekre utaltak a felsőoktatás historiájának bűvárai, a történettudomány (és természetesen az egyetemek) 1945–1948 utáni „átpolitikáltsága”, az egyetemi iratok rendezetlensége és nagymértékű, sokszor felelőtlen selejtezések következtében pusztulása egyaránt felelős. Csak néhány éve kezdődött meg az egyetemi szaklevéltárak kialakítása, az egyetemtörténeti kutatások szervezett irányítása.

Ezért öröndetes, hogy legnagyobb múltú egyetemünkön 1974-től — eddig tizenhárom kötetben — egy olyan sorozat került kiadásra Sinkovics István, majd Szőgi László szerkesztésében, amely követendő példaként szolgálhat más felsőoktatási intézmények számára is.

A *Fejezetek az ELTE történetéből* kötetei többségükben az elsődleges források alapján tájékoztatnak az egyetemi tanszékek múltjáról; ismertetik ezen források levéltári és kéziratári lelőhelyeit, bemutatják az universitas tárgyi emlékeit és részben kihalt, részben élő hagyományait, vagy éppen az 1825–1944 közötti országgyűléseken az egyetemre vonatkozó fölszólalásokról tudósítanak.

Az 1990-ben napvilágot látott két kiadvány — a Zsoldos Attila gondozta forrásközlés és Bíró Ju-

dit tanulmánya – is hűen tükrözi a sorozat eddigi törekvéseit és további elképzeléseit. A *Matricula Universitatis Tyrnaviensis 1635–1701* az 1635-ben alapított intézmény korai történetének egyik legfontosabb dokumentuma. Mivel az egyetem 17–19. századi iratai az Országos Levéltárban 1956 novemberében pusztító tűzvész áldozatai lettek, az esztergomi Érseki Levéltárban, illetve a budapesti Hittudományi Akadémia könyvtárában őrzött anyakönyvek az egyedüli eredeti források, melyek az universitas 17. századi szervezetéről, tanáraitól, hallgatóiról és nevezetesebb eseményeiről évenkénti bontásban, latin nyelven tudósítanak. Zsoldos Attila bevezető tanulmánya – a forrásközlés szempontjainak bemutatása mellett – az anyakönyv adataiból kihámozható tanulságok rövid, ám sok szempontú elemzésére is vállalkozik. Mindig hangsúlyozva: a következtetlenül vezetett, a társadalmi helyzetet, a nemzetiséget stb. hol föl-tüntető, hol elhagyó anyakönyvből csak bizonytalan következtetéseket vonhatunk le a tanárok és a diákok származására, összetételére vonatkozóan.

A kutató-olvasók a tájékozódást könnyítő áttekinthető táblázatokat találhatnak a kötetben. Ugyancsak az érdeklődők segítségére szolgál a névmutató is, melyre annál is inkább szükség van ez esetben, mivel az eredeti formájában közölt anyakönyvekben az egyes tanévekben keresztnevek szerinti ábécé-rendben sorolták fel a hallgatókat.

A Zsoldos Attila szerkesztette kiadvány méltó folytatása a sorozatban Bíró Judit munkája: a *Magántanárok a pesti Tudományegyetemen 1848–1952*. (A *Fejezetek az ELTE történetéből* sorozatban már megjelent egy, a magántanársággal kapcsolatos kötet; Dénes Iván Zoltán: *Székfű Gyula magántanári képzésének ügye 1914–1916* címmel.)

Bíró Judit az eredeti források és a könyvszerzői anyagok imponáló ismeretében és biztos kezelésével rendkívül alapos, a legszigorúbb szakmai kívánalmaknak is megfelelő, az igencsak szűk téma ellenére izgalmas, gyakran kifejezetten olvasmányos, nyelvezetében, stílusában, szemléletében kiforrott és eredeti tanulmányt írt. (Nem feledhetjük, hogy néha éppen a szakmai igényeknek leginkább eleget tévő könyvek – kikezdetlenségük ellenére – a legolvashatatlabbak.)

Bíró Judit szerencsésen egyesíti az egymástól sokszor elválo két tulajdonságot: a történelmi hitelességet és az írni-tudást. A gyakran esszézerű, de terjedelmes jegyzetapparátussal igazolt tanulmány az 1848 és az 1952 között fennálló magántanári intézmény történetét „meséli el” a budapesti tudományegyetemen. A magántanárok az

egyetem szervezetén kívül álló, tehát nem főállású, ám az egyetemen tanítási joggal (venia legendi) rendelkező személyek voltak, akik a korabeli hierarchiában a nyilvános rendes és a nyilvános rendkívüli egyetemi tanárok és az egyetemi segéd-erők között helyezkedtek el. Fokozatuk körülbelül a mai docensének felelt meg.

Bíró Judit a magántanárokra vonatkozó szabályozások részletes és kimerítő leírása után szemléletesen és igen meggyőzően mutatja be, hogy a magántanárok Eötvös megfogalmazta „ideáltipikus” szerepe – egyetemen kívüliségükből adódó függetlenségük komoly konkurrenciát jelent(het)ett volna az állami alkalmazásban álló nyilvános rendes és nyilvános rendkívüli tanároknak – hogyan torzult el a „professzionális” tanárok kiszolgáltatásig. Egészen odáig, hogy a magántanárok már semmiféle versenyhelyzetbe nem kényszeríthették a nyilvános rendes és a nyilvános rendkívüli tanárokat, hanem csak azok mindenkorai utánpótlását biztosították.

A tanulmány elismerése mellett fenntartásaimat is szeretném jelezni. Úgy gondolom, életszerűbb lett volna a tanulmány, ha Teleki Pál, Győrffy István s még néhány, később hírneves tudós magántanári képzésén kívül más példákat is föl-sorolt volna. A két világháború között képzésített magántanárok többségének szakmai megbízhatóságát, sőt kiválóságát ismerve, túlzottnak tűnik az a megállapítás, miszerint a magántanárok kiválasztásában elsődlegesen politikai szempontok játszottak szerepet. Természetesen ezek is szerepet játszottak, ám sokkal kevésbé, mint például 1948-tól. Úgy érzem, Bíró Judit az eötvösi magántanári koncepció feltétel nélküli elfogadásával elutasít minden későbbi szabályozást, s néha indokolatlanul negatív képet fest a magántanári intézményről, a nyilvános rendes és a nyilvános rendkívüli tanárok arisztokratikusságáról és merevségéről, az egyetemi autonómiáról.

A lényegét semmiképpen nem érintő észrevételeimmel tiszta szívből ajánlhatom a téma iránt érdeklődő olvasóknak Bíró Judit értékes munkáját, akárcsak a kutatóknak Zsoldos Attila szakszerű bevezetőjével és pontos jegyzetekkel ellátott forrásközlését.

ÚJVÁRY GÁBOR

Fallenbüchl Zoltán: Az 1738/39. évi országos diákösszeírás. Országos Széchényi Könyvtár. Budapest, 1985 [1990]. 536 p.

Már a témával foglalkozó alapos és úttörő jellegű tanulmányai óta (Történeti Statisztikai Évkönyv 1965–66. 175–239.; az Országos Széchényi